

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1958**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1958

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden återger ett stycke sidenbrokad, vävd senast 1765 av Abraham Ekstedt. Materialet är silke från "Mulbärs Plantagen vid Lunds Stad". Nordiska museet, Berchska samlingen. Se Ingegerd Henschens uppsats, sid. 47.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1958

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

MARKISENS SLOTT

En bildserie från Tyresö av ÅKE GRUNDSTRÖM

med inledning av SIGURD WALLIN

Glänsande men långt ifrån typisk var markis Lagergren som svensk herrgårdsmagnat under det slutande 1800-talets högperiod för denna representativa samhällsgrupp, vilken i så hög grad satte sin stil på stora svenska bygder. Man får i markisens levnadsminnen ett detaljerat panorama över hans stigningar från herrgårdsspäckad svensk provinsmiljö via europeisk aristokrati tillbaka hem till eget herredöme på gammal högfrälsejord. Och alltjämt kan man i Tyresö gå på visit i den påvliga kabinettskammарherrens svenska slottshem, som troget speglar hans levnadsintressen, starka i färgen, framgångsrikt genomlevda.

De äldre i vår tid ha alla upplevt hur det oklanderligt representativa herrgårdsekipaget behärskade landets vägar och stadens gator och parkpromenader. Det perfekta stalllets toppdressyr på hästar, livrébemannning och vagnpark har fäst sitt överklassmärke på detta förgångna tidevarv. Prins Wilhelms ungdomsminnen bevara som en barnsaga, glittrande av puts och precision och sommarsol, en sådan sörmländsk åktur mellan Tullgarn och Älghammar. Markis Lagergrens Tyresöekipage kördes genom mjukt formad skärgårdsnatur ända in i Stockholm.

Allt detta var herrgårdshovens utåtriktade manifestation, motsvarad av den representativa interiörens förnäma slutenhet gent emot yttervärldens vem som helst. Dit in kom en privilegierad societet och dess livbetjäning. Ännu för ett par år sedan, då Stjernsund i Närke öppnades för visning, hörde man en häpen gammal mora från godset förklara att hon aldrig i sitt liv trott att hon skulle få se det huset invändigt. Det var kungliga våningar och ett begränsat urval av andra som kunde bjuda på

Tyresö slott, 1600-talsmässigt tornrikt, sådant markis Claes Lagergren lämnade det efter sig. Sett från den branta stranden i sydväst av innersta ändan av Kalvfjärden, en milslång havsvik.

Slottets gårdssida med den mot norr öppna borggården.

Av Gabriel Oxenstiernas nybygge på 1620-talet står alltjämt huvudstommen kvar. Men många omformningar hade gått över hans slott, när markis Claes Lagergren, med professor Isak Gustaf Clason som arkitekt, vid 1900-talets början omskapade exteriören till ett mångförgrenat komplex i det tidiga 1600-talets anda.

Vägen kröker alltjämt in från sidan, en påminnelse om att hela anläggningen tillhör en äldre period än barockens axelsystem med lång och rak frontal alléuppfart.

Den stora portalen intar jämte 1700-talets öppna dubbeltrappa platsen för ett ursprungligt trapptorn, som på 1600-talet bildade fonden inom en slutten borggård.

Västfasaden med det västra av hörntornen mot sjösidan. I den skarpa sluttningen ned mot lilla Tyresö frodas trädgårdsanläggningar.

Från den terrasserade västersluttningens anläggningar.

Parterren framför sjöfasaden, sedd från ett fönster i övre våningen. Man ser ut genom den buktande Kalvfjärden och till vänster ett parti av den engelska parken. I parterrens häckomgivna fond står solvisaren på sin pelare.

Fruktträdgård på slottskullens västersluttning och ett par trädgårdsbodar i frodig strandvegetation.

En blick tillbaka ut genom stora porten. Yttertrappans järnsmide tillhör den Scheffer-Düringska 1700-talsperioden medan man i övrigt ser 1600-talsförnyelse av markisens och I. G. Clasons märke.

Matsalen, det stora kvadratiska entrérummet till huvudvåningens östra hälft. En rik 1600-talsinredning är här ersatt med hel väggpanel och vitt tak från 1700-talet.

Den blå salongen, det största rummet i västra våningshälften. Till rymd och kvadratiska proportioner är rummet alltså 1600-tal. I inredningen härskar graciöst svenskt 1700-tal tillsammans med markis Lagergrens Marie Antoinette-beundran.

Carl Fredrik Scheffers kinesiska salong i västra hörntornet utåt sjösidan. Tyresöherren från 1757 till 1786 har klätt väggarna med figurrika målade kinesiska papperstapeter och satt upp en blå svensk kakelugn. Franska rokokofåtöljer äro också minnen från honom liksom i eminent grad hans porträttbyst, signerad: Sergell. f. Töresö. 1781.

En källartrappa från byggnadstiden, i cyklopiskt oregelmässiga murarformer mynnar i dörrsmynan tätt intill 1700-talets sprött sensibla kinesiskt-franska kulturensemble.

Gula salongen med svensk empiretapetsering från 1820-talet och stilenlig nymöblering jämte påve- och kungaporträtt.

I markisens biblioteks- och arbetsrum är allt inramat av bokhyllor. Ett högt bokstaffli med rik förgylld italiensk renässansskulptur och ett stort missale är en av de många påminnelserna om förbindelsen mellan påvehovet och markisens Tyresö.

Ett konstfullt låsmide på en inlagd dörr, en av de få numera synliga inredningsdetaljerna från byggherrens tid. Nu ingångsdörr till markisens arbetsrum.

dylik offentlighet. Ståndsmässig slutenhet inom sin egen krets är ett anrikt och livskraftigt begrepp.

Markisens Tyresö har hållit stilen. Om svenska aristokrater varit kända för att kunna byta tankar med människor av alla grader, uppåt och nedåt, så hade Tyresöherren sina alldeles särskilda kvalifikationer i den vägen. Med honom som värd på midsommarfesten för godsfolket kommo berättartalangerna i gång längs gungbräderna. Sörmlands och Närke's händelser kollationades med iver. Tyresös kunglige sommargäst, prins Eugen, å sin sida, formade ett slående igenkänningsord för sin värd, när han kallade honom helt enkelt "griven" med närkiskt getingsurr på vokalen. Men i Tyresö salonger surrade, utom närkiskan, kristenhetens alla andra språk, några av dem t. o. m. dagligen.

Tyresö slott, sådant Claes Lagergren förvärfvade det 1892, var ett mångbeprövat minnesmärke. Han krävde mycken utbyggnad och nyinredning för att därav forma sitt residens. Delvis blev denna utförd, till andra partier står den ofullbordad. Men hela interiören, representationsrummen liksom rent privata bostadsrum, fick sin karaktär bestämd genom ägarens intressen. Egendomligt nog gäller detta inte enbart nya ting eller mängden av kopior av målningar från en bestämd historisk miljö — Marie Antoinettes Frankrike. Det vidlåder med tydlighet det rikliga urvalet av förvärfvade gamla ting. Urvalet är personligt. Men när man går ännu ett steg längre och är färdig påstå att också husets gamla rumsinredningar vittna om markisens smak, måste man vara ute i osäkert glidande tankegång. Där är det personliga valet uteslutet. Och något bortväljande har man ej att räkna med. Men man ser å andra sidan endast undantagsvis dylika rum med enbart samtida möblering och tavelhängning. Tyresö, som det nu befinner sig, visar markis Lagergrens hem, men rymmer samtidigt flera hela och typiska inredningar från äldre perioder och minnen ända från byggnadstiden på 1620-talet.

Axel Oxenstiernas mor, fru Barbro Bielke, bodde som änka på det medeltida Tyresö, ett stenhus vars grundmurar ligga i den fordom kringflutna kullen med Lilla Tyresö och med den efter prins Eugens många målaromrar så kallade Prinsvillan. Det nya slottets och kyrkans byggherre var fru Barbros yngre son, Gabriel

Markis Claes Lagergren i påvlig kammarherreuniform. Oljemålning 1930 av St. Wl. Bakalowicz, Rom. Tyresö slott.

Maria Sofia De la Gardie. Ungdomsporträtt, tillskrivet J. Elbfas, Tyresö slott.

Gustafsson Oxenstierna, riksdrots och 1624—1640 ensam herre till Tyresö. Till hela stommen är slottet ännu trots många öden, hans byggnad, som arkitekturform en pionjär vid begynnelsen av vårt lands största herrebyggnadsperiod.

Jämte sitt stora gods gick Tyresö i arv under både 1600- och 1700-talen. Till sist satt en fröken Düring som arvtagare, ensam överlevande föräldrar, syster och svågern riksrådet Carl Fredrik Scheffer, Gustaf III:s guvernör och rådgivare. Med mycket försvagade kropps- och själskrafter åldrades hon i sin stora slottskammare, där porträtten av ett trettio-tal förfäder täckte väggarna.

Med greve De Geer till Tervik gick släktarvet från Tyresö över till Finland, där porträttsamlingen och märkliga bohagsting av olika arter alltjämt ärvas och vårdas på flera händer. Men den mest helgjutna rumsmiljön inom Tyresö slott stammar just från den gamla släktgårdens sista glanstid, den Schefferska. Det är det stora ljusa tornrummet med livliga målade kinesiska figurtapeter, en ovanlig uppsättning av franska rokokofåtöljer i den mest förädlade stilform och en voluminös och enhetligt blåvit svensk kakelugn. Det är en rumskomposition av ytterst stiltypiska beståndsdelar och av en konstnärlig kvalitet sådan att vårt svenska bestånd skulle vara avgjort fattigare utan den. Och här på Tyresö är rummet därtill förbundet med Carl Fredrik Scheffers namn, förespråkaren framför alla hos oss och inför Gustaf III för fysio-kraternas lära om Kina som idealet, de lyckliga kulturmänniskornas hem på jorden. Förnöjsamma och glada utöva de allahanda nyttiga och konstfulla yrken på tapeterna i hans Tyresö-salong. Och den Kinainspirerade engelska parkstilen fick vid Tyresö en av en givmild natur gynnad representant tack vare Scheffers nära förbindelser med stilskaparen Chambers och hans svenske lärjunge Fredrik Magnus Piper.

En smäcker och rak kvinnogestalt i Gustaf-Adolfstidens riksmyskade dräkt, trohjärtat detaljrikt målad i helfigur, representerar Tyresögodsets största kraftperiod, den som följde närmast efter byggnadstiden. Maria Sofia De la Gardie, Ebba Brahes dotter och syster till Magnus Gabriel De la Gardie, är högst personligen periodens kraftcentrum. Som ung änka efter bygg-

herrens son blev hon ägarinna till jättestora domäner och residerade på Tyresö ett halvt århundrade, outtröttligt verksam att utnyttja godsets krafttillgångar för allehanda industrier i riksviktig utsträckning.

Av det första hemmet inom slottet finner man nu endast inredningselement. Men så mycket tydligare förnimmas byggnadstidens later i rummens vidd och salarnas kvadratiska proportioner. De följande tiderna ha flyttat in och format nya hemmiljöer genom att täcka över det gamla och klä in rummen efter var sin tids modeformer. Så har husets största sal fått ljusa 1700-talspaneler och vitt gipstak, en märklig helhetseffekt i storhetstidens rymdproportioner. Härintill gränsar en djup sal, klädd i utpräglad empiredekoration. — Vill man göra tankeexperimentet att en nutida besökare kunde få genomvandra Tyresöslottets inre under ciceronskap av hela följden av dess forna slottsherrar och härskarinnor, så skulle denne privilegierade gäst sannerligen icke sakna åskådningsmaterial för denna smakväxlingens oförtröttade nyhetslust. Fastän ingen av herrarna eller fruarna skulle känna sig riktigt hemmastadd, komme var och en att på någon punkt under rundvandringen göra sig hörd med ett igenkännande "Det här har jag skaffat hit". Men nog skulle markisen ha mött mer än en förvånad blick, ty få människor äro så vidsynta att de erkänna som förbättringar det en efterkommande ändrar om. Och det som en gång varit ens eget hem är man särskilt noga med att återfinna helt orört. Den nutida besökaren däremot, särskilt om han är bekajad med stilhistoriska intressen, kan ha åtskillig behållning av denna sida hos Tyresöinteriören sådan den befinner sig efter tre århundradens växlingar.

Litteratur

Den tidigast publicerade Tyresöbilden är N. Perelles gravyr från 1670—74 i Erik Dahlbergs *Svecia antiqua*, vartill Dahlbergs egna förstudier från 1660-talet äro i behåll.

År 1885 utkom C. A. Klingspors beskrivning (i hans samlingsverk *Svenska slott och herresäten*).

Markis Claes Lagergrens Tyresö studeras utförligast i hans memoarverk *Mitt livs minnen*, del 1—9 (tryckt 1922—30). Sin uppfattning av gårds-historien har han dessutom sammanfattat i *Sörmlandsbandet* av A. Roosvals *Svenska slott och herresäten* (1908).

Nordiska museet har efter mottagandet av donationen samlat ett antal uppsatser i En bok om Tyresö 1933, flera även tryckta i Fataburen samma år. Här meddelas historiska utredningar om slottets byggnad, trädgårdsanläggningar, inredningar och inventarier, om 1600-talsindustrierna, om konstnärskolonien på prins Eugens tid och om donationen till Nordiska museet. Författarna äro Kurt Antell, Bertil Boëthius, Sten Karling, Andreas Lindblom, Ellen Lundberg Nyblom, Hans Rabén och Sigurd Wallin. — I Fataburen 1935 redogör Folke Sällström för utgrävningen av den gamla stenhusgrunden vid Lilla Tyresö.

Osvald Sirén har utrett C. Fr. Scheffers förhållande till fysiokraterna och till den engelska trädgårdsstilens Kinapåverkan dels i avhandlingen Kina och den kinesiska tanken i Sverige (Lychnos 1949—50), dels i Kinas trädgårdar (1948—50), särskilt i del 2, kapitlen England och Sverige.

Prins Wilhelms ovan omtalade Tullgarnsminnen återfinnas i Episoder (1951).